

DISCURS ISTORIC LA ȘTEFAN METEȘ ASUPRA ARTEI ROMÂNEȘTI VECHI*

Ovidiu-Valentin BOC**

Cercetător harnic, Ștefan Meteș (1886-1977) a studiat mai multe domenii ale istoriei Transilvaniei, reflectate în tematica operelor sale, manifestând interes deosebit pentru trecutul Bisericii românilor ardeleni, pentru istoria politică, istoria artei și culturii românești, istoria socială, pentru istoria economică, mișcările naționale din Transilvania, demografia istorică, istoria locală și geografia istorică, dar și pentru istoria dreptului civil și bisericesc. A publicat și lucrări despre personaje de seamă din istoria noastră. Figurile unor domnitori, revoluționari sau personalități politice, precum Mihai Viteazul, Horea, Cloșca și Crișan, Nicolae Iorga, George Bariț, Gheorghe Sion ș.a. se regăsesc cuprinse și immortalizate în textele lui Ștefan Meteș¹.

Pasiunea pentru istorie și cercetarea istorică a fost insuflată în sufletul lui Ștefan Meteș de trei dintre profesorii de la Universitatea din București: Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan, întemeietorii școlii critice².

Contribuția fundamentală în definirea școlii critice a fost reprezentată de ideea pozitivistă a reconstruirii trecutului pe temeiul informației documentare, propusă de Dimitrie Onciul, la care a subscris și Ștefan Meteș. Mai mult de cât atât, reprezentanții pozitivismului susțineau că istoria nu se poate scrie prin prezentarea a ceea ce se spune într-un document, cu alte cuvinte să rezumi acel document sau altă sursă. Dimpotrivă, acestea trebuie interogate, iar adevărul istoric „va dialoga” cu documentul, își va pune întrebări, cum a procedat de-a lungul vieții și Ștefan Meteș. În ceea ce privește modul de raportare la documente, la surse în general, cât și metoda de lucru și discursul istoric ale lui Ștefan Meteș sunt influențate de marele istoric Nicolae Iorga și rămân tributare concepției istorice a școlii critice și a pozitivismului³. De foarte multe ori, în scrierile sale istorice, Ștefan Meteș a utilizat

* Studiul este parte integrantă a lucrării de doctorat intitulată *Elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș (1887-1977)*, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Iacob Mârza, în cadrul proiectului *Preștitire doctorală de excelență pentru societatea cunoașterii – PREDEX*, sprijinit prin *Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane*, finanțat de către Fondul Social European, prin contractul cu numărul POSDRU/CPP107/DMI1,5/S/77497.

** Doctorand, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: ovidiuboc26@gmail.com.

¹ Ștefănescu 1978, p. 217.

² Nastasă 1999, p. 8, 19.

³ Berza 1945, p. 1-64. Concepția lui Iorga cu privire la știința și metoda istorică se încadrează în specificul epocii. Iorga a susținut mereu că datoria istoricului este de a investiga critic și cu atenție documentele, de a utiliza metoda comparației, a similitudinilor, deoarece istoria este ciclică, evenimentele se repetă la un anumit interval, se succed, doar actorii, care sunt protagoniștii se schimbă. Documentele trebuie interpretate cu atenție, urmărind și ținând cont atât de mentalitatea și

ca sursă de informație lucrările profesorului de la Universitatea din București, iar acest fapt se vede din citările dese din subsolul operelor sale, unde numele lui Nicolae Iorga și lucrările acestuia apar foarte des menționate⁴.

Ștefan Meteș a avut, însă, și opinii personale și o anumită originalitate în scrisul său istoric, utilizând o mulțime de alte izvoare inedite sau edite, cum se poate observa răsfoind paginile cărților pe care le-a scris, cu precădere a lucrărilor cu caracter bisericesc. Formația sa pozitivistă, dragostea față de istorie și pentru o cercetare serioasă, fundamentată pe documente, insuflată de Nicolae Iorga și Dimitrie Onciul, spiritul critic de care a dat dovadă, au determinat ca istoricul ardelean Ștefan Meteș să aducă în istoriografia românească contribuții documentare valoroase, lucrări importante pentru domeniile istoriei menționate deja, unele din acestea tratând teme, subiecte care nu au mai fost abordate până atunci, îmbogățind astfel informația și instrumentarul de lucru, dar și metodele utilizate în analiza și în discursul său istoric.

Nu putem trece cu vederea nici interesul constant al lui Ștefan Meteș pe tărâmul istoriei artei bisericești, pentru că a fost primul care a întocmit o lucrare despre vechii zugravi și pictori bisericești din secolele XIV-XIX, care poartă titlul: *Din istoria artei religioase române. I Zugravii bisericilor române*⁵. Studiul despre pictorii bisericilor românești, publicat mai întâi în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, a fost cuprins și între copertile unei cărți, premiată de Academia Română⁶. Contribuția lui Ștefan Meteș este semnalată din nou de către Nicolae Iorga în a sa *Revistă istorică*:

„[...] Dar mai ales Anuarul cuprinde marele și adâncitul studiu al păr. Ștefan Meteș despre *Zugravii bisericilor românești*, sprijinit pe cea mai minuțioasă adunare a tuturor notițelor împrăștiate într-o bibliografie așa de întinsă și de variată (notată la pp. 1-4) [...]”⁷.

În prefața lucrării, Ștefan Meteș condamnă indiferența față de picturile murale, care decorează lăcașurile de cult, solicitând forurilor îndreptățite luarea de măsuri urgente pentru conservarea și restaurarea lor:

„Prin însemnările nepretențioase ce se tipăresc aici am încercat să adun un număr însemnat din meșterii zugravi sau pictori, cari au împodobit de-a lungul veacurilor bisericile românești. Pictura multora a dispărut de decenii sau secole. A altora e pe cale de a avea aceeași soartă. Interesul românesc față de monumentele noastre de artă veche se manifestă adeseori foarte târziu, când opera veche a fost distrusă sau complet prefăcută. Sunt atâtea și atâtea biserici în cuprinsul pământului românesc, cari mai păstrează frumoasa pictură murală din bătrâni și așteaptă cercetătorul priceput, care s-o studieze și s-o mântuie de pieirea sigură, care o pândește în fiecare zi ce trece. Orice întârziere în ce privește buna îngrijire a vechilor monumente de artă românească, poate să aducă pentru ziua de mâine pagube ireparabile [...]”⁸.

situația din epoca în care au fost scrise, cât și de psihologia oamenilor din acel veac. Vezi și Boc 2011, p. 423-436.

⁴ Vezi Iorga 2005; Iorga 1936-1939.

⁵ Meteș 1929.

⁶ Matei 1977, p. 90.

⁷ Iorga 1929, p. 363.

⁸ Meteș 1929, p. V.

Este adevărat faptul că în acest studiu, Ștefan Meteș nu a cercetat propriu-zis operele zugravilor și pictorilor din punct de vedere artistic, cu ochiul unui inițiat în artă, ci a lăsat acest lucru pe seama specialiștilor din domeniu. Totuși, valoarea lucrării sale reiese din faptul că a fost primul care a cuprins într-un tot unitar mai multe informații despre acest subiect, chiar dacă se observă tonul moderat al comentariilor asupra artei tradiționale, ca o dovadă a nivelului istoriografiei în epocă. Mai apoi, a publicat și alte studii⁹ care au întregit viziunea pentru această problematică. În continuare, autorul își exprimă regretul că nu a reușit să reproducă în carte câte o pictură pentru fiecare zugrav mai renumit, ci s-a rezumat la un număr de 48 de ilustrații, prezentate în anexele lucrării. Apoi mulțumește profesorului Alexandru Lapedatu, care, în calitate de ministru al Cultelor și Artelor, a facilitat tipărirea cercetării în anuarul amintit¹⁰.

Bine structurată, bogată în informații istorice, dar și în surse, lucrarea despre zugravii și pictorii bisericilor noastre și care, din păcate, nu excelează prin considerații artistice ori științifice speciale, începe cu o consistentă listă bibliografică, redată de autor pentru consultare, care cuprinde majoritatea surselor utilizate la realizarea studiului. Sunt prezente lucrări ale istoricilor români, dar și ale specialiștilor în domeniul artei și picturii, precum Nicolae Iorga, cu scrierile sale despre tehnicile de edificare a bisericilor, ale picturii sau sculpturii populare și cu caracter bisericesc, sau contribuțiile lui Alexandru Tzigara-Samurçaș și Ioan Bianu, cu ale lor lucrări despre documentele de artă românească din manuscrisele vechi, arhitectura religioasă, bisericile din Moldova secolului al XVI-lea, despre mănăstirile și bisericile domnului Moldovei, Ștefan cel Mare, fără să-l omită pe Coriolan Petran. Nu lipsește nici bibliografia străină. Nume sonore, precum Karl Adolf Romstorfer, Louis Brehier și Charles Diehl apar citate în această listă. Ștefan Meteș afirmă, în continuare, că există încă multe alte lucrări, care nu apar citate decât în notele de subsol, și pretinde că lucrarea sa nu este una exhaustivă, deoarece, între altele, el nu are pregătire de specialitate în domeniul artei. Un plus foarte mare însă la realizarea scrierii acesteia și demn de luat în considerație este formația teologică a istoricului. Cunoștințele de artă bisericească, de program

⁹ Vezi Meteș 1932, p. 372-384; Meteș 1948, nr. 5-14, 16-20, 23-24, 31-32. Pentru stadiul actual al istoriografiei subiectului, vezi și: Porumb 1981, p. 10, 14, 75, 77 ș.a. La paginile 75 și 77 sunt citate informații din lucrările despre arta bisericească ale istoricului Ștefan Meteș, și anume la pagina 75, informații despre pictorul (zugravul) Nicolae Cretanul, care, potrivit lui Ștefan Meteș, se afla la 1600 în Cluj, unde a fost plătit din porunca lui Mihai Viteazul cu suma de 200 de florini, iar la pagina 77 academicianul Marius Porumb preia o altă informație de la istoricul Ștefan Meteș despre Mina Zugravul, unul dintre pictorii lui Mihai Viteazul, care a pictat un portret al acestuia la Mănăstirea Căluș și apoi a călătorit în Veneția, pentru a cumpăra cele necesare picturii (Porumb 1998). Vezi de asemenea și: Dumitran, Cucui 2008, unde Ștefan Meteș apare din nou citat, la pagina 14, nota 6, în contextul prezentării cronologiei operei lui Iacov Zugravul din Rășinari; Dumitran, Rustoiu 2007, p. 1-22; Dumitran, Cucui 2009, p. 7; Rustoiu 2007, p. 21, 22, 23, 25, 26, 32, 35, 46, 48, 50, 53, 54, 155, unde apare citat numele și informații despre arta românească din Ștefan Meteș. Supunem atenției doar nota 9 de la pagina 26: „Ștefan Meteș, într-un studiu publicat în 1964, încearcă o sinteză a informațiilor asupra icoanelor pe sticlă și a xilogravurii populare. Centrul Laz beneficiază de o cercetare atentă. Sunt amintite posibilele origini ale familiei Poienaru - în Poiana Sibiului -, menționând cele patru familii de zugravi active aici: Poienaru, Morar, Zamfir, Prodan”.

¹⁰ Meteș 1929, p. V.

iconografic, despre erminii picturii bizantine și-au pus amprenta definitivă asupra scrisului său din această lucrare. Nu era posibil să scrie despre dispunerea temelor iconografice în pictura murală bisericească sau referitor la „canoanele” și normele impuse pictorilor, zugravilor sau meșterilor iconari, fără aceste minime cunoștințe teologice care l-au ajutat și în analiza și ordonarea surselor folosite. Ștefan Meteș, înțelegând modul de dispunere a temelor iconografice picturale într-o biserică, a reușit cu mai multă ușurință să realizeze unele comparații între diferite zone artistice, urmărind talentul zugravilor de la o icoană la alta, de la un lăcaș de cult la altul și arătând în ce măsură arta bisericească a fost dominată de influențele răsăritene sau apusene. După această scurtă introducere, Ștefan Meteș prezintă informațiile despre școlile de zugravi, înființate pe lângă mănăstiri mai ales. Consemnează numeroase nume și locații și precizează că un zugrav avea în jurul său mai mulți ucenici, astfel că

„[...] meșteșugul se transmitea din tată în fiu, la nepot, la frați, încât aflăm familii de zugravi. Meseria sau arta aceasta era rentabilă, și când zugravul nu era lenș și risipitor, putea înjgheba o frumoasă avere materială [...]”¹¹.

Cu timpul, zugravii s-au organizat și în bresle, renumite fiind cele din Țara Românească, însă multe din acestea au fost absorbite de cea a cojocarilor. Din bresle făceau parte, pe lângă zugravii români, și cei de alte naționalități, precum: ruși, greci, sârbi, poloni, ruteni, sași, care – arată Ștefan Meteș – au lăsat și ei valori și opere de artă bisericească. Dar pentru a realiza aceste comori ale artei, zugravii și ucenicii acestora se ghidau după erminii, manualele de pictură, modele indispensabile și care de cele mai multe ori treceau din mână în mână, fiind copiate. Ștefan Meteș subliniază importanța acestor îndreptare, deoarece dispunerea programului iconografic în vederea unei uniformizări, a registrelor de pictură, apoi a amplasării personajelor biblice, care trebuie pictate în anumite locuri din biserică, dar și modul de preparare a vopselelor și tehnicile de lumini și umbre, apar toate prezentate în aceste manuale¹².

Studiul continuă cu prezentarea zugravilor din Țara Românească ce și-au desfășurat activitatea în secolele XIV-XVII și a principalelor lăcașuri de cult pictate în acest interval, dintre care amintim Mănăstirea de la Curtea de Argeș, Cozia, biserica Mitropoliei din Târgoviște. Informațiile care marchează scrisul istoric al autorului sunt variate, redată cu destulă exactitate, coerent. Dintre sursele utilizate, cele mai întâlnite în notele de subsol sunt lucrările lui Nicolae Iorga (*Scrisori și inscripții; Studii și documente; Inscripții din bisericile României* - lucrări citate aproape pe fiecare pagină), Charles Diehl, istoric și bizantinolog francez (*Impresii din România; Manual de artă bizantină* ș.a.), Vasile Urechea-Alexandrescu, istoric și scriitor român, (*Istoria școalelor de la 1800-1864* în 4 volume; *Istoria românilor* în 14 volume)¹³. Volumul informațional sporește considerabil în următoarele capitole ale cărții lui Ștefan Meteș despre zugravii din Țara Românească și Moldova în secolele XVIII-XIX, la fel cum se înmulțesc și notele din subsolul paginilor.

¹¹ *Ibidem*, p. 13.

¹² *Ibidem*, p. 19-24.

¹³ *Ibidem*, p. 25-35.

Pe scurt, pentru că este imposibil să prezinte fiecare lăcaș de cult și pictorii sau zugravii care au lucrat la el, Ștefan Meteș oferă date istorice despre construcția bisericilor, domnii sau boierii care au finanțat pictarea, apoi descrie pentru fiecare lăcaș pictura, dispunerea acesteia, particularitățile de stil, neuitând să consemneze în filele cărții numele pictorilor care au realizat aceste opere, și locurile din biserici, unde era cutuma acestora de a se semna.

Pagini întregi sunt rezervate de autor și pentru consemnarea meșterilor iconari, subliniind faptul că icoanele mobile împodobeau nu numai bisericile, ci și multe din casele creștinilor. Interesant ca aspect și număr de pagini este și capitolul dedicat zugravilor bisericilor românești din Ardeal, Banat și Maramureș. Ștefan Meteș recunoaște că pictura în spațiul intracarpatic era mult mai modestă decât aceea a bisericilor de peste Carpați, acest lucru datorându-se și situației politice și economice în care se aflau românii transilvăneni. Totuși, și în acest spațiu există valori picturale inestimabile, și deseori se întâmpla ca o biserică să primească ajutoare de la domnitorii de peste Carpați. În aceste cazuri programul iconografic al picturii bisericilor era cu mult mai dezvoltat. Nici școlile de meșteri iconari din Mărginimea Sibiului nu sunt trecute cu vederea de către istoric, acesta consemnând multe informații despre ei și icoanele lor. Importante pentru cercetători sunt și considerațiile finale, dar și tabelele cu zugravii și pictorii, numele și locurile istorice și, nu în ultimul rând, anexa cu cele 48 de ilustrații atent alese, cu descrierea scurtă a temei reprezentate.

Din concluziile studiului reiese că arta românească este, cu precădere, de factură bizantină, dar că în cadrul ei se resimt puternic și influențele apusene, în special cele din Renaștere și Baroc, care au pătruns la noi, mai ales în spațiul intracarpatic. Este de remarcat această recunoaștere a influențelor apusene, și, de asemenea, trebuie subliniată și preocuparea istoricului pentru pictura și icoanele din bisericile unite din Transilvania. Ștefan Meteș a realizat prin această lucrare un studiu amănunțit bine documentat și argumentat, dar peste puterile sale de preot și istoric, preluând pasaje din anumiți autori și specialiști în pictură, ordonând informațiile pe secole, școli de pictură, realizând conexiuni și comparații între anumiți meșteri zugravi sau iconari, precum și între diferite zone de pe teritoriul actual al României. Notele de subsol sunt numeroase și alături de lucrările lui Iorga¹⁴ se face referire și lucrările lui Virgil Drăghiceanu, Alexandru Lapedatu, Coriolan Petran (*Biserici de lemn din județul Arad*), Octavian Bârlea (*Însemnări din bisericile maramureșene*), iar ilustrațiile cu scene de pictură sau cu icoane sunt reprezentative pentru particularitățile picturii românești¹⁵.

Ștefan Meteș a mai publicat și alte studii despre zugravi și icoanele românești, dintre care trebuie amintit și articolul tipărit în paginile revistei *Biserica Ortodoxă Română*¹⁶. Articolul aduce bogate informații și completări asupra acestor două genuri de artă populară românească. Începe cu istoriografia problemei, iar dintre lucrările care au ca subiect icoanele pe hârtie, autorul amintește studiile lui

¹⁴ La lucrările lui Nicolae Iorga amintite deja putem adăuga și pe următoarele folosite de Ștefan Meteș în a doua parte a lucrării sale și, anume: *Contribuții la istoria literaturii române, Istoria bisericii*.

¹⁵ Vezi ilustrațiile de la sfârșitul lucrării și descrierea acestora.

¹⁶ Meteș 1964, p. 731-774.

Nicolae Iorga (*Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906), Gh. Oprescu (*Gravurile pe lemn ale țăranilor din Nicula*), Ion Mușlea (*Xilografurile țăranilor români din Transilvania*). Și sursele referitoare la icoanele pe sticlă și școlile de iconari sunt numeroase, fiind menționați autori precum: Ion Mușlea, Lena Constante (*Pictura pe sticlă în satul Drăguș*) și Gh. Pavelescu (*Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania*)¹⁷.

Cercetarea lui Ștefan Meteș continuă cu descifrarea originilor și a apariției primelor xilografuri (stampe) în Transilvania. Fenomenul este legat de relațiile strânse dintre românii ardeleni și cei de peste Carpați. Mulți gravori talentați, călugări mai ales, au venit în Transilvania și astfel icoanele pe hârtie au început să fie tot mai răspândite. Originea acestora este situată și trebuie căutată în cărțile bisericești, unde gravorii realizau șabloanele de lemn, pe care imprimau apoi icoanele. Utilizând sursele menționate anterior, Ștefan Meteș consemnează numele multor gravori din Transilvania și susține că ar mai fi mulți alții din secolul al XVII-lea, care nu sunt cunoscuți. Autorul insistă apoi pe centrul de meșteri de la Hășdate, de lângă mănăstirea Nicula, din care provin și familii întregi, care au transmis mai departe tehnica realizării stampelor. Dintre acești meșteri iconari, în opinia autorului, cel mai important este Gheorghe Pop¹⁸.

Nu sunt omise nici icoanele pe sticlă, care au devenit tot mai prezente în Transilvania ca urmare a influențelor austriece, venite din zona Galiției, prin filiera centrelor din Rădăuți și Voroneț. Dintre principalele centre de iconari pe sticlă din Transilvania sunt amintite localitățile din apropierea Sibiului, Sebeșul și Valea Sebeșului (Laz, Lancrăm, Căpâlna, Săsciori), Brașovul, localități din apropierea Clujului și, nu în ultimul rând, centrul din Maierii Alba Iuliei, unde activa un meșter vestit, pe nume Prodan¹⁹. Ștefan Meteș realizează apoi și genealogiile unor familii de iconari de pe Valea Sebeșului, prezentând asemănările și particularitățile de stil între icoanele din diverse centre. Creațiile meșterilor iconari înregistrau un teritoriu vast de comercializare și circulație, depășind localitatea în care au fost create. Icoanele produse în Transilvania ajungeau și dincolo de Carpați, depășind uneori și spațiul românesc²⁰. Uneori se întâmpla un fenomen ciudat: comercianții vindeau icoane produse în diferite centre și afirmau că ar fi provenit de la mănăstirea Nicula, spre a le putea comercializa mai ușor.

Ultima parte a studiului este și mai interesantă, fiind prezentate procedeele de realizare a stampelor și a icoanelor pe sticlă, materialele utilizate, prepararea culorilor, Ștefan Meteș depășindu-și aici cu mult calitatea de istoric, fiind asemenea unui inițiat în tehnicile picturii.

Temele icoanelor sunt diverse, însă I. Mușlea identifică o frecvență mai mare pentru cele care reprezintă pe Maica Domnului, Mântuitorul și principalele momente din viața lui Iisus (Nașterea, Botezul, Răstignirea, Coborârea de pe Cruce, Învierea), Sfânta Treime, Sf. Nicolae, Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sf. Arhangheli, Sf. Constantin și Elena, Sfinții Petru și Pavel, Sf.

¹⁷ *Ibidem*, p. 730.

¹⁸ *Ibidem*, p. 736-740.

¹⁹ *Ibidem*, p. 744.

²⁰ *Ibidem*, p. 756.

Paraschiva ș.a. Este oferită ca exemplu și cercetarea asupra satului Drăguș, unde cele mai multe icoane reprezentau pe Maica Domnului, Mântuitorul, Sf. Nicolae, Sf. Gheorghe²¹.

Un ultim aspect demn de remarcat este acela al specificului autohton, caracteristic zonei iconarului. Peisajele din icoane, natura, îmbrăcămintea, figurile sunt specifice satului românesc, sfinții înfățișați asemănându-se cu bătrânii țărani de la sat. Ștefan Meteș subliniază și importanța cunoașterii simbolisticii icoanelor, cum este cazul icoanei *Hristos-vița-de-vie*. Nu este destul să se cunoască tehnicile de executare, ci și ceea ce reprezintă icoanele, fiind nevoie și de o minimă pregătire teologică. Cu timpul însă icoanele-stampe și pe sticlă și-au pierdut din farmec, odată cu creșterea numărului lor, dar și cu apariția iconarilor care au învățat pictura în școli de artă apusene. Lovitura de grație pentru aceste două tipuri de icoane a venit prin apariția cromolitografiilor și zincografiilor, mult mai ieftine și care puteau fi procurate mai ușor, negustorii renunțând la icoanele meșterilor populari. Din nou, pregătirea teologică și cunoștințele de artă bisericească, dobândite ca teolog, și-au pus amprenta asupra discursului lui Ștefan Meteș, lucru vizibil în lucrările sale despre pictură și meșterii iconari²².

Această dimensiune a personalității sale a avut o influență mare asupra scrisului său istoric, asupra concepțiilor sale, atât cu aspectele pozitive, cât și cu cele negative. De altfel, după cum ușor se poate observa, direcțiile discursului său istoric, deși variate, îl evidențiază în primul rând ca istoric al Bisericii românilor ardeleni și al vieții religioase din interiorul arcului carpatic. Pregătirea teologică a avut din nou un cuvânt de spus în determinarea acestei orientări. Ștefan Meteș a avut o solidă pregătire teologică, fapt care a ușurat munca sa de istoric în înțelegerea multor aspecte și taine legate de viața bisericească și de istoria Bisericii, în special cele privitoare la arta românească și bisericească, după cum se poate vedea din expunerea discursului său istoric din lucrările de acest gen. Cunoștințele biblice, mai ales cele liturgice și de artă bisericească, de drept canonic și istorie a Bisericii și-au spus cuvântul în maniera de a scrie a lui Ștefan Meteș. Peste tot, din fiecare lucrare, răzbat și cuvinte din Sfânta Scriptură și o bogată terminologie bisericească poate fi întâlnită constant, pagină de pagină. Pregătirea teologică, cursurile de la teologie și contactul cu scrierile altor istorici și reprezentanți ai Bisericii, precum Ioan Lupaș, Vasile Mangra, Nicolae Dobrescu și Silviu Dragomir, dar și ideile și maniera de lucru însușită de pe băncile Facultății de Istorie, s-au topit, ca într-un creuzet, prilejuind apariția unor lucrări valoroase atât pentru mediul istoricilor, cât și pentru cel al teologilor.

The Historical Discourse of Ștefan Meteș on Old Romanian Art

(Abstract)

This study follows historian Ștefan Meteș (1886-1977) in the realms of old Romanian church art, presenting some of his works and articles on this theme. Historian of the positivist movement,

²¹ *Ibidem*, p. 768-769.

²² *Ibidem*, p. 771-774.

representative of the critical school, Ștefan Meteș carried out his work with care and dedication being one of the historians who gathered in coherent, consistent and well-structured works information about the painters of our churches, about the painting schools, with special reference to the Intra-Carpathian area, about the style particularities of the areas, of every school and, sometimes, of every painter. It is true that, in many cases, Ștefan Meteș did not analyse the work of the painters from an artistic viewpoint, with the eye of an art and painting connoisseur, leaving the task to the specialists.

However, the value of his overall contribution resides in the fact that he was one of the first to gather in one place well-argued data about this topic, documented with Romanian and foreign specialist works about church art mentioned in footnotes, although one can notice a medium-level in his comments about traditional art as historiographical evidence. His theological knowledge also left an imprint in Ștefan Meteș's discourse on Romanian church art in the sense that he managed to synthesise the information gathered from published and unpublished sources, to arrange them in a logical order, to make certain comparisons between the painting schools, families of church painters and even different artistic regions. He thoroughly recorded the names, history of certain families of painters, various locations and even information about the age of certain churches and, insofar as his knowledge allowed it, information about the iconographic program and even techniques for painting various religious figures as well as about the methods employed in icon painting and iconographic symbolism. Although, nowadays, certain voices argue that his discourse would no longer stand in relation to current historiography, it must still be mentioned in relation with the preoccupations with old Romanian art in the third and fourth decades of the 20th century. Outdated as it may sound, the historical discourse of Ștefan Meteș on old Romanian art cannot be overlooked and is not ignored as evidenced by the frequent citations of his contributions in the current art literature mentioned in this study, all the more so as the final goal is to carry out a research on the particularities of his historical discourse at a general level.

Abrevieri bibliografice

- Berza 1945 - Mihai Berza, *Știința și metoda istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, în *AAR-SI*, seria III, tom XXVII, București, 1945, p. 1-64.
- Boc 2011 - Ovidiu-Valentin Boc, *Elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș. Considerații preliminare*, în *Sargetia*, II/2011, p. 423-436.
- Dumitran, Cucui 2008 - Ana Dumitran, Elena Daniela Cucui, *Catalogul expoziției temporare „Zugravii de la Feisa”. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia – 2 octombrie – 7 decembrie 2008*, Alba Iulia, 2008.
- Dumitran, Rustoiu 2007 - Ana Dumitran, Ioana Rustoiu, *Iconarii din Maierii Bălgăradului: Catalogul expoziției temporare deschise la Sala Unirii în perioada 2-30 iunie 2007*, Alba Iulia, 2007, p. 1-22.
- Dumitran, Cucui 2009 - Ana Dumitran, Elena Daniela Cucui, *Simion Bălgrădeanul*, Alba Iulia, 2009.
- Iorga 1929 - Nicolae Iorga, *Dări de samă, cronică și notițe*, în *RI*, XV, nr. 10-12, 1929, p. 349-384.
- Iorga 1936-1939 - Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. 1-10, București, 1936-1939.
- Iorga 2005 - Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan, București, 2005.
- Matei 1977 - Alexandru Matei (coord.), *Ștefan Meteș la 85 de ani. Studii și documente arhivistice*, Cluj-Napoca, 1977.
- Meteș 1929 - Ștefan Meteș, *Din istoria artei religioase române. I. Zugravii bisericilor române. Extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, 1926-28*, Cluj, 1929.
- Meteș 1932 - Ștefan Meteș, *Note despre zugravii bisericilor române în veacul XV-XIX*, în *RT*, XXII, nr. 9-10, 1932, p. 372-384.
- Meteș 1948 - Ștefan Meteș, *Zugravii bisericilor românești în veacul al XVI-XIX-lea*, în *Renașterea*, XXVI, nr. 5-14, 16-20, 23-24, 31-32, 1948.

Discurs istoric la Ștefan Mețeș asupra artei românești vechi

- Mețeș 1964 - Ștefan Mețeș, *Zugravii și icoanele pe hârtie (xilografuri-stampe) și sticlă din Transilvania*, în BOR, LXXXII, 1964, nr. 7-8, p. 731-774.
- Nastasă 1999 - Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj-Napoca, 1999.
- Porumb 1981 - Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania (sec. XIV-XVII)*, Cluj-Napoca, 1981.
- Porumb 1998 - Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania: sec. XIII-XVIII*, București, 1998.
- Rustoiu 2007 - Ioana Rustoiu, *Icoanele Lazului*, Alba Iulia, 2007.
- Ștefănescu 1978 - Ștefan Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978.

Cuvinte-cheie: Ștefan Mețeș, artă, Biserică, pictură, icoană, zugravi.

Keywords: Ștefan Mețeș, art, Church, painting, icon, painters.

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. București (s. III, 1922-1947).
Academica	- Academica. Academia Română. București.
ACG	- Anuarul Comitetului Geologic. Institutul Geologic al României. București.
ACMI	- Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. București.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaBC	Acta Bacoviensia. Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale. Bacău.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
Acta Siculica	- Acta Siculica. Analele Muzeului Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
ActaZC	- Acta Zoologica Cracoviensia. Institute of Systematics and Evolution of Animals. Kraków.
ADIU	- АРХЕОЛОГИЯ І ДАВНЯ ІСТОРИЯ УКРАЇНИ. Kiev.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művész-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AHR	- Asiatic Herpetological Research. Chengdu Institute of Biology. Chengdu.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „George Bariț” Cluj-Napoca. Cluj-Napoca vezi AIIA.
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AInf	- Archäologische Informationen. Mitteilungen zur Ur- und Frühgeschichte. Bonn.
Altertum	- Das Altertum, Routledge, part of the Taylor & Francis Group.
Aluta	- Aluta. (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AmAnthropol	- American Anthropologist. Washington, D.C.
AnB	- Analele Banatului; serie nouă. Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Annales de Paléontologie	- Annales de Paléontologie. Association Paléontologique Française. Paris.

Lista abrevierilor

- Antaeus** - Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
- Antiquity** - Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
- AntTard** - Antiquité tardive. Revue internationale d'histoire et d'archéologie (IVe-VIIIe s.). Turnhout.
- AO** - Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).
- APA** - Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
- APR** - Acta Palaeontologica Romaniaae. Romanian Society of Paleontologists. București.
- Apulum** - Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. Alba Iulia.
- AR** - Archeologické rozhledy. Praha.
- ARA** - Annual Review of Anthropology. Palo Alto.
- ArbInstHalle** - Arbeiten aus dem Institut für Vor- und Frühgeschichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.
- Archaeologia Bulgarica** - Archaeologia Bulgarica. Sofia.
- ArchAustr** - Archaeologia Austriaca. Viena.
- ArchHung** - Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis. Budapest.
- ArchKözl** - Archaeologiai Közlemények. Pesten.
- Argesis** - Argesis. Studii și comunicări. Muzeul Județean Argeș. Pitești.
- Arheologija** - Archeologija. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzei pri Bulgarskata Akademija na Naukite. Sofia.
- ArhRom** - Arhiva Română. Arhivele Statului. București
- AȘUAIC-I** - Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Istorie. Iași.
- Athenaeum** - Athenaeum. Studi periodice di litteratura e storia dell'antichità. Pavia.
- ATS** - Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
- AUA** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Alba Iulia.
- AUSB** - Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, sectio Historica. Budapest.
- AusgrabFunde** - Ausgrabungen und Funde. Berlin.
- AUVT** - Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Târgoviște.
- BA** - Biblioteca de arheologie. București.
- BÁMÉ** - A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szekszárd.
- Banatica** - Banatica. Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin. Reșița.
- BAR** - British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BC** - Biblioteca și cercetarea. Cluj-Napoca.
- BCH** - Bulletin de correspondance hellénique. L'Institut de correspondance hellénique d'Athènes (continuă Bulletin de l'Ecole française d'Athènes- 1868-1871). Atena.
- BCMI** - Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice / Buletinul Comisiei Monumentelor istorice. București.
- BCȘS** - Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Alba Iulia.
- BerRGK** - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
- BG** - Boabe de grâu. București

Lista abrevierilor

BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BIRSNB	- Bulletin de l'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique. Bruxelles.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. Alba Iulia.
BMI	- Buletinul Monumentelor Istorice. București.
BMJT	- Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie. Alexandria.
BMM	- Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica. Târgu Mureș.
BMMK	- Békés Megyei Múzeumok Közleményei. Békéscsaba.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
BollVerona	- Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona. Verona.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
BR	- Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
Britannia	- Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies. The Society for the Promotion of Roman Studies. Cambridge.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BSAF	- Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
BSHNT	- Bulletin de la Société d'Histoire Naturelle de Toulouse. Toulouse.
BSNR	- Buletinul Societății Numismatice Române. Societatea Numismatică Română. București.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie, București.
Buletin foaie oficială	- Buletin foaie oficială. Iași.
BulletinAMNH	- Bulletin of the American Museum of Natural History. New York.
BulletinSGF	- Bulletin d'Société Géologique France. Paris.
Buridava	- Buridava. Studii și materiale. Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoteanu” Vâlcea. Râmnicu Vâlcea
BV	- Bayerische Vorgeschichtblätter. München.
CA	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CAANT	- Cercetări arheologice în aria nord-tracă. București.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
Carnets de Géologie	- Carnets de Géologie. Brest.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCGG	- Cahiers du Centre Gustave Glotz. Sorbonne (Paris).
CFS	- Courier Forschungsinstitut Senckenberg, Senckenberg Forschungsinstitut und Naturmuseum. Frankfurt am Main.
Ciências da Terra (UNL)	- Ciências da Terra (UNL). Earth Sciences Journal. Caparica.
ClausthalerGeo	- Clausthaler Geowissenschaften. Institut für Geologie und Paläontologie. Clausthal-Zellerfeld.

Lista abrevierilor

CMPUMichigan	- Contributions from the Museum Paleontology. The University of Michigan. Michigan.
Codrul Cosminului	- Codrul Cosminului, Seria Nouă. Analele Științifice de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava. Suceava
CommArchHung	- Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Némzeti Múzeum. Budapesta.
Communications	- Communications. École Des Hautes Étude en Science Sociales – Centre D’Études Transdisciplinaires (Sociologie, Anthropologie, Politiques), Paris.
Copeia	- Copeia. American Society of Ichthyologists and Herpetologists. New York.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
CRAcadSciParis	- Comptes Rendus De L’Academie Des Sciences. Serie II, Fascicule A - sciences de la Terre et des Planetes. Paris.
CretaceousRes	- Cretaceous Research. Published by Elsevier.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cumania	- Bács - kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Kecskemét.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d’archéologie et d’histoire ancienne. București.
Danubius	- Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
DMÉ	- A Debreceni déri Múzeum Évkönyve. Debrecen.
Dolgozatok	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtarából. Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged.
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
Dumerilia	- Dumerilia. Association des amis du laboratoire des reptiles et amphibiens du Muséum = AALRAM. Paris.
Eclogae	- Eclogae Geologicae Helvetiae. Swiss Journal of Geosciences. Swiss Geological Society. Zürich.
EHR	- The English Historical Review. Oxford University Press (UK).
Environment & Progress	- Environment & Progress. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Știința și Ingineria Mediului. Cluj-Napoca.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
ErdMúzÉvk	- Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve. Kolosvár (Cluj).
EstudiosAlava	- Estudios del Museo de Ciencias Naturales de Alava. Vitoria.
Eurasia Antiqua	- Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein.

Lista abrevierilor

FbÖst	- Fundberichte aus Österreich. Wien.
FK	- Földtani közlöny. Magyarhoni földtani tarsulat folyóirata. Budapest.
FöldrKözl	- Földrajzi Közlemények. Budapest.
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
Gemina	- Gemina. Timișoara.
Geodiversitas	- Geodiversitas. Museum National d'Histoire Naturelle Paris. Paris.
Gerión	- Gerión. Revista de historia antigua, Universidad Complutense de Madrid. Madrid.
Germania	- Germania. Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.
HAC	- Historiae Augustae Colloquia Nova Series. Bari.
Hantkeniana	- Hantkeniana. Periodical of the Department of Palaeontology, Eötvös University. Budapest.
Hermes	- Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie. Stuttgart.
Hesperia	- Hesperia. Journal of American School of Classical Studies at Athens. Athens.
Hierasus	- Hierasus. Muzeul Județean Botoșani. Botoșani.
HJ	- The Historical Journal. University of Cambridge (UK).
Hrisovul	- Hrisovul. Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Arhivistică. București.
HTRTÉ	- A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvei (1880-1913). Deva.
HU	- Historia Urbana. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Sibiu.
IA	- International Affairs. Royal Institute of International Affairs. London.
Instrumentum	- Instrumentum (Bulletin du Groupe de travail europeen sur l'artisanat et les productions manufacturées dans l'Antiquité. Montagnac.
Ioan Neculce	- Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei. Iași.
Iranica Antiqua	- Iranica Antiqua. Leiden.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
Îndrumător pastoral	- Îndrumător pastoral. Episcopia Ortodoxă Română de Alba Iulia. Alba Iulia
JAMÉ	- A Nyiregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Nyiregyháza.
JAMT	- Journal of Archaeological Method and Theory. New York.
JCH	- Journal of Contemporary History. University of Cambridge (UK), University of Wisconsin at Madison (USA).
JMH	- The Journal of Modern History. University of Chicago.
JMV	- Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle (Saale).
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
JRS	- The Journal of Roman Studies. London.
JSP	- Journal of Systematic Palaeontology. British Natural History Museum. London.

Lista abrevierilor

JTa	- Journal of Taphonomy. Paleontological Network Foundation.
Klio	- Klio. Beiträge zur Alten Geschichte. Berlin.
Korunk	- Korunk. Kolozsvár. Cluj-Napoca.
KözI Debrecen	- Közlemények a Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Debrecen.
Latomus	- Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles.
MA	- Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradei. Sibiu (1956-1991). A continuat <i>Revista Teologică</i> , (1907-1947) și este continuată de aceeași revistă.
MAGW	- Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien (1912-1941).
Marburger Studien	- Marburger Studien. Marburg.
Marisia	- Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
Marmatia	- Marmatia. Baia Mare.
Mas de las Matas	- Mas de las Matas. Grupo de Estudios Mastnos. Mas de las Matas.
Materiale	- Materiale și cercetări arheologice. București.
MBGAEU	- Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
MedTrans	- Mediaevalia Transilvanica. Satu-Mare.
MÉFRA	- Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité. Roma.
Mehedinți	- Mehedinți - Istorie și cultură. Drobeta Turnu Severin.
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MemMNHistNat	- Memoires du Museum National d'Histoire Naturelle - Serie C: Sciences de la Terre. Paris.
MemPadova	- Memorie degli Istituti di Geologia e Mineralogia dell' Università di Padova. Padova.
MES	- Middle Eastern Studies. The University of Texas at Austin.
MFME StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
MIAK	- Materialy i issledovanija po archeologii Kubani. Krasnodar.
MittUngGeo	- Mitteilungen aus den Jahrbuch der Kön. Ungarische Geologischen Anstalt. Budapest.
MKÉ	- Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Budapest.
MKFIÉ	- A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve. Mitteilungen aus dem Jahrbuch der Kgl. ungar. Geolog. Anstalt. Annales Institutii Regii Hungarici Geologici. Budapest.
MN	- Muzeul Național de Istorie a României. București.
MÖSTA	- Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Österreichischen Staatsarchiv. Wien.
Natl Geogr Res	- National Geographic Research Journal. Washington, D.C.
NeuesJahrGP	- Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie Monatschafte. Stuttgart.
NTS	- The Nordic Textile Journal. University College of Borås. The Swedish School of Textiles.
OJA	- Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc.

Lista abrevierilor

ÓL	- Ósrégészeti Levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
Oltenia	- Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie – Istorie. Craiova.
OpuscArchaeol	- Opuscula Archaeologica Radovi Arheološkog zavoda. Zagreb.
Oryctos	- Oryctos. Musée des Dinosaures d'Espéraza.
PA	- Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
PalaeoAfricana	- Palaeontologia Africana. Annals of the Bernard Price Institute for Palaeontological Research, University of the Witwatersrand. Witwatersrand. Johannesburg.
Paleobiology	- Paleobiology. The Paleontological Society. Gainesville.
Palevol	- Palevol. Comptes Rendus de l'Académie des sciences. Issy-les-Moulineaux.
Pallas	- Pallas. Revue d'études antiques. Université du Mirail. Toulouse.
PamArch	- Památky archeologické. Praha.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
Peuce	- Peuce. Studii și comunicări de istorie veche, arheologie și numismatică. Tulcea.
PLoS ONE	- PLoS ONE. International, peer-reviewed, open-access, online publication.
PNAS	- Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. Washington.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Constanța.
PPP	- Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences.
PPS	- Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge-Londra.
Programm Mühlbach	- Programm des evangelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
RA	- Revista Arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche. Chișinău.
Renașterea	- Renașterea. Cluj-Napoca.
RÉV	- Revue des études latines. Paris.
RevAquitania	- Revue Aquitania. Revue interrégionale d'archéologie. Aquitaine.
RHSEE/RESEE	- Revue Historique du Sud-Est Européen. Academia Română. București și Paris (din 1963 Revue des Études Sud-Est Européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
RJTRG	- Romanian Journal of Tectonics and Regional Geology. București.
RM	- Revista Muzeelor. București.
RMGM	- Revista Muzeului de Geologie și Mineralogie. Cluj-Napoca.
RMM	- Revista Muzeelor și Monumentelor. București.
RMM-MIA	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.

Lista abrevierilor

RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRL	- Revue Roumaine de Linguistique. Academia Română - Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”. București
RT	- Revista Teologică. Sibiu.
RVM	- Rad Vojvodanskih muzeja. Novi Sad.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Iași.
SAHIR	- Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae. Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași. Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. București.
Sargetia Naturae	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Deva.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
SASTUMA	- Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde. Bonn.
SB	- Studia Bibliologica. București.
SBV	- Studia bibliologica Valachica. Târgoviște.
SC (Științele Naturii)	- Studii și Cercetări (Științele Naturii). Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. București (1955-1963).
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCN	- Studii și cercetări numismatice. București.
SEER	- The Slavonic and East European Review. University College London.
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SMICont	- Studii și materiale de istorie contemporană. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București. București.
SMIMod	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București. București.
SMK	- Somogyi Muzeumok Kozlemenyei. Somogyi Megyei Muzeumok. Kaposwar.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare. Satu Mare.
StudArch	- Studia Archaeologica. Budapest.
StudGeolSalmanticensia	- Studia Geologica. Salmanticensia. Universidad de Salamanca. Departamento de Geología. Salamanca.
StudiaTGCV	- Studia. Theologia Graeco-Catholica Varadiensis. Oradea.
StudiaUBBG	- Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Series Geologia. Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Series Historia. Cluj-Napoca.
Študijne Zvesti AUSAV	- Študijne Zvesti. Archeologickeho Ustavu Slovenskei Akademie Vied. Nitra.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean. Suceava.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Sebeș.
Thrace-Dacia	- Thraco-Dacia. Institutul Român de Tracologie. București.

Lista abrevierilor

Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie. Caransebeș.
Tibiscus	- Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara (1971-1979).
Tisicum	- Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok evkönyve. Szolnok.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vjesnik	- Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VZBGW	- Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien. Wien.
WPZ	- Wiener Prahistorische Zeitschrift. Selbstverlag der Wiener Prahistorischen Gesellschaft. Wien.
Zalai Múzeum	- Zalai Múzeum. Zalaegerszeg.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie. Berlin.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad. Arad.